

ФЛОРИСТИЧНІ ЗНАХІДКИ НА ТЕРИТОРІЇ АЗОВО-СИВАСЬКОГО НП*Мелітопольський державний педагогічний університет*

Охарактеризоване фіторізноманіття Азово-Сиваського національного природного парку. Наведені місцезростання двох нових видів: шафрану кримського (*Crocus tauricus* (Trautv.) Puring) та рястки меланхолійної (*Ornithogalum melancholicum* Klokov ex A. Krasnova).

Ключові слова: фіторізноманіття, флора, охорона.

V. P. Kolomiychuk

*Melitopol State Pedagogical University***FLORISTIC DISCOVERIES IN THE AZOV-SYVASH NATIONAL NATURAL PARK**

The phythodiversity of the Azov and Syvash national and natural park is characterized. The growth places of two new species: *Crocus tauricus* and *Ornithogalum melancholicum* are shown.

Key words: phythodiversity, flora, protection

Азово-Сиваський національний природний парк (АСНПП), що був створений у 1993 р., розташований на крайньому півдні України в Херсонській області. Ділянки парку знаходяться під охороною з 1927 року спочатку як частина заповідника «Надморські коси», з 1937 р. як Азово-Сиваський заповідник, а з 1957 р. як заповідно-мисливське господарство (Дубина 1999; Коломійчук, 2003).

АСНПП складається з двох частин: Сиваської (частина о-ва Куюк-Тук – 255 га, Генічеський р-н; частина о-ва Чурюк з прилеглими невеликими островами – 934 га і о. Мартинячий – 7 га, Новотроїцький р-н; частина затоки Сиваш – 37785 га) і Бірючанської (коса Бірючий острів – 7273 га, Генічеський р-н; акваторія Азовського моря навколо о. Бірючого – 5282 га). Загальна площа парку – 52154 га. Острови Сиваської ділянки являють собою частини материка, «відрізані» водами Сиваша. На них – каштанові, лучно-каштанові ґрунти, де сформувались осередки справжніх та опустелених степів. На солончаках, які переважно легкосуглинистого складу з різним рівнем мінералізації, переважає галофітна, рідше засолено-лучна рослинність. Усього для цієї ділянки виділено 128 рослинних асоціацій (Проект ..., 1995; Дубина, 2006).

Півострів (коса) Бірючий намивного походження, з'єднаний з материком косою Федотова. З південної сторони омивається Азовським морем, а з півночі – водами Утлюцького лиману. Ґрунти Бірючанської ділянки – переважно лучні та дернові, рідше солончакові та лучно-болотні. У рослинному покриві виділяють літоральні, піщано-степові, засолено-лучні, солончакові, прибережно-водні угруповання, а також штучні лісонасадження. Тут нараховують 188 рослинних асоціацій (Проект ..., 1995; Дубина, 2006). Усього з території парку до Зеленої книги віднесено 7 степових асоціацій.

Раніше, за даними Д. В. Дубини (1999, 2002), флора судинних рослин АСНПП становила 603 види судинних рослин з 286 родів і 62 родин, причому для коси Бірючий острів наводилось 449 видів з 212 родів і 60 родин, а на островах Сиваша відмічалось 591 вид із 225 родів і 62 родин.

За нашими даними, флора судинних рослин парку в 2002 р. становила 659 видів з 296 родів та 68 родин (Коломійчук, 2003).

Пізніше Д. В. Дубина та П. А. Тимошенко (2004) наводять для флори парку вже 693 види судинних рослин з розподілом флори на адвентивну (111 видів) і аборигенну (582 види з 281 роду і 63 родин) фракції.

З аналізу цієї роботи стає зрозумілим, що над списком флори парку ще слід працювати. Місцезростання деяких видів на території АСНПП зі списку цитованих нами авторів викликають значний сумнів. Це насамперед стосується таких видів, як: *Allium paniculatum* L., *Astragalus pallescens* M. Bieb., *Carduus nutans* L., *Centaurea orientalis* L., *Euphorbia kaleniczenkoi* Czern., *Lepidium pumilum* Boiss. et Bal., *Linaria pontica* Kuprian., *Myriophyllum spicatum* L., *Onosma tinctoria* M. Bieb., *Raphanus maritimus* Smith, *Scilla autumnalis* L., тощо. Наші восьмирічні дослідження їх місцезростання на території АСНПП не підтверджують. Відсутність гербарних зразків цих видів у Національному гербарії Інституту ботаніки НАНУ (КИ) доповнює наші сумніви.

Разом з тим слід зазначити, що флористичні знахідки є досить прогнозованими для постійного моніторингового дослідження флори в об'єктах ПЗФ. Цю закономірність підтверджують виявлені нами на території АСНПП у 2006–2008 рр. місцезростання двох весняних рідкісних ефемероїдів: шафрану кримського (*Crocus tauricus* (Trautv.) Puring) та рясткі меланхолійної (*Ornithogalum melancholicum* Klokov ex A.Krasnova), що були відсутні у концепті флори парку.

Crocus tauricus (Trautv.) Puring – кримсько-кавказький ендемік, є багаторічною рослиною, що досягає в довжину 10–25 см. Бульбоцибулина з шкірястими, біля основи кільцеподібними оболонками. Листки лінійні або ланцетні, зібрані в розетку. Квітки актиноморфні, верхівкові у покривалі, що утворений 2 зближеними приквітками. Віночок світло- або темно-фіолетовий, (2–3 см), ззовні з блідо-фіолетовими поздовжніми смугами. Цвіте у лютому-березні. Плід – багатонасіннева коробочка. Розмножується насінням і бульбоцибулинами. На території Херсонської області, за нашими даними, цей вид трапляється на Арабатській стрілці і косі Бірючий острів. Причому для коси Бірючий острів цей вид наводився ще М.М. Цвельовим у книзі «Флора Европейской части СССР» (1979) за матеріалами видання «Флора УРСР». Для Північного Причорномор'я автор наводить лише косу Бірючий острів. За нашими дослідженнями, цей вид характерний і для Арабатської стрілки (трапляється між х. Валок – с. Стрілкове – с. Щасливцеве), де зростає в подібних до коси Бірючий острів місцезростаннях (западни піщаних степів), але значно частіше.

На косі Бірючий острів утворює малочисельні популяції між с. Садки і кордоном Перебойня. Популяція виду притаманна до невеликих западин псамофітного варіанта кострицево-ковилового степу. Нами відмічена у двох асоціаціях – *Elytrigia elongata*-*Syntrichia ruralis*, *Elytrigia elongata*+*Calamagrostis epigeios*-*Syntrichia ruralis*. Угруповання чітко двоярусні, перший формують злаки, другий – мохово-лишайниковий. Загальне проективне покриття асоціацій – 70–85 %, частка домінантів першого ярусу – 15–25 %, другого – до 50 %. Типово в цих угрупованнях зростають *Cynodon dactylon* (L.) Pers (до 5–15 %), *Stipa borysthena* Klokov ex Prokudin (1–5 %), *Euphorbia sequierana* Neck. (1–2 %), *Milium vernale* M.Bieb., *Arenaria zozii* Kleopow, *Cerastium syvaschicum* Kleopow, *Falcaria vulgaris* Bernh., *Pleconax subconica* (Friv.) Sourkova, а з лишайників – *Caloplaca lactea* (A. Massal.) Zahlbr., *Cetraria steppae* (Savicz) Cogt, *Cladonia convoluta* (Lam.) Anders тощо. Усього нами в лютому 2008 р. на ділянці у 350 м² зареєстровано близько 100 екземплярів цього виду, з них – 59 квітучих (вид цвів з 21 лютого до 7 березня).

На нашу думку, основним заходом охорони *Crocus tauricus* є заборона збирання, можливо, огороження популяції від інтродукованих копитних, контроль за її станом, збирання насіння з інших місцезростань для підсиву.

Ornithogalum melancholicum – субліторальний ендемік Північного Приазов'я, є трав'яним багаторічником заввишки 20–40 (50) см. Цибулина коротко-яйцеподібна, 4,5–5 см у діаметрі, з буруватими зовнішніми лусками. Листки лінійні, 5–10 мм завширшки, по краю гладенькі, зі споду темно-зелені, зверху світло-зелені, з випнутими жилками. Стрілка 40–50 см заввишки, гроно багатоквіткове (17–56 квіток), циліндричне; приквіткі з довгасто-яйцеподібною основи відтягнуті в довге вістря, 8–15 мм завдовжки, 2–5 мм завширшки, білуваті, із зеленими смужками; квітконіжки 14–20 мм завдовжки, спрямовані догори; листочки оцвітини довгасто-обернено-яйцеподібні, 8–9 мм завдовжки, 1,5–2,5 мм завширшки, на спинці з темно-зеленою смужкою; тичинкові нитки довгасто-обернено-яйцеподібні, у 1,5 рази коротші від оцвітини; пиляки 2–2,1 мм завдовжки. Віночок – «присмеркового» забарвлення. Коробочка в обрисі довгасто-яйцеподібна, тригранна, 10–12 мм завдовжки, 5–7 мм завширшки, стулки її дещо випнуті. Цвіте у травні. Плодоносить у червні-липні. Розмножується цибулинами і насінням.

O. melancholicum – вперше була зібрана І. В. Артемчуком в урочищі Ближні Макорти (степові схили до лиманів на східних околицях м. Бердянська) і до останнього часу була відома лише з класичного місцезнаходження. А. М. Краснова вдруге після провізорного описання цього виду М. В. Клоковим відшукала та зняла провізорність з цього виду (1970). Не підтверджує інші місцезнаходження цього виду і Н. Д. Агапова, яка опрацювала рід *Ornithogalum* L. для видання «Флора Европейской части СССР» (1979).

Популяції на Макортах незначні і нестабільні, представлені у вигляді окремих екземплярів або невеликих груп, 3–5 (7) особин на 1 м² лише в декількох місцях. Основними причинами змін чисельності є надмірне випасання худоби, розорювання схилів, рекреація, збирання на букети, викопування цибулин.

У травні 2006 р. нами випадково знайдено декілька квітучих екземплярів цього виду на косі Бірючий острів, неподалік від спостережної вежі на кордоні Перебойня. За нашими підрахунками, популяція цього виду нараховує близько 30 екземплярів, з яких більше половини (18) мали генеративні гони. Приурочена популяція до асоціації *Festuca beckeri*+*Stipa borysthena*-*Cynodon dactylon*+*herba varia* (травостій чітко двоярусний, із загальним

проективним покриттям 60–80 %). У першому основному ярусі (50–60 см) крім *Festuca beckeri* (Hask.) Trautv. (20–30 %) та *Stipa borysthena* (5–15 %) трапляються *Elytrigia elongata* (Host) Nevski (5–7 %), *Syrenia cana* (Piller & Mitterp.) Neill. (1 %), *Euphorbia sequierana* (3–5 %). У другому ярусі типово зростають *Cynodon dactylon* (10 %), *Senecio vernalis* Waldst. & Kit. (1–2 %), *Arenaria zozii* (1–2 %), *Thesium arvense* Horv. (1 %), *Medicago lupulina* L. (3–5 %), *Marrubium cive* Klokov (3–5 %), *Anisantha tectorum* (L.) Nevski (1–3 %), *Poa bulbosa* L. (5–7 %), *Bromus squarrosus* L. (1–2 %), *Pleconax subconica* (1 %), *Teucrium polium* L. (1 %), *Cynanchum acutum* L., *Cerastium sivaschicum*, *Ornithogalum melancholicum* (1 %), *Plantago lanceolata* L., *Veronica verna* L.

Заходами охорони є занесення цього виду до Європейського червоного списку (1991). Він охороняється в пам'ятках природи місцевого значення «Ближні і Дальні Макорти» (1984), а тепер і в АСНПП. Нами рекомендується вирощувати цей вид у ботанічних садах.

Вважаємо, що *O. melancholicum* необхідно занести до 3-го видання Червоної книги України. Крім того, слід контролювати стан популяції цього рідкісного представника родини Лілійних. Гербарні збори цих двох видів передані нами до Національного гербарію Інституту ботаніки НАНУ (КВ).

Адміністрації АСНПП та міжрайонній інспекції Міністерства охорони навколишнього середовища у м. Генічеську слід проводити відповідні заходи щодо охорони місцезростань цих двох видів (виступи в пресі, робота з учнями шкіл, училищ та вузів міста, землевласниками баз відпочинку тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Агапова Н. Д.** Род птицемлечник (*Ornithogalum* L.) // Флора европейской части СССР / Отв. ред. Ан. А. Федоров. – Т. 4. – Ленинград: Наука, 1979. – С. 243-246.
- Дубина Д. В.** Історія організації та ботанічних досліджень Азово-Сиваського національного природного парку // Укр. фітоценол. зб. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – Сер. А, вип. 1-2 (12-13). – С. 142-149.
- Дубина Д. В.** Порівняльно-структурний аналіз флори Азово-Сиваського національного природного парку (Херсонська обл.) / Д. В. Дубина, П. А. Тимошенко // Укр. ботан. журн. – 2004. – Т. 61, № 1. – С. 18-26.
- Дубина Д. В.** Фітосистеми кіс і островів Азово-Чорноморського регіону України: стан та завдання охорони / Д. В. Дубина, П. А. Тимошенко, Ю. Р. Шеляг-Сосонко // Укр. ботан. журн. – 2006. – Т. 63, № 1. – С. 3-14.
- Дубина Д. В.** Флора коси «Бірючий острів» (Херсонська область) // Ю. Д. Клепова та сучасна ботанічна наука: Матеріали читань, присвяч. 100-річчю з дня народження Ю. Д. Клепова (Київ, 10–13 листопада 2002 р.). – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – С. 191-199.
- Коломійчук В. П.** Азово-Сиваський національний природний парк / Фіторізноманіття національних природних парків України / Т. Л. Андрієнко, Р. Я. Арап, Д. П. Воронцов та ін.; під заг. ред. Т. Д. Андрієнко та В. А. Онищенко. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 19-28.
- Краснова А. М.** Що являє собою *Ornithogalum melancholicum* Klokov nomen provisorum // Укр. ботан. журн. – 1970. – Т. 27, № 5. – С. 650-653.
- Проект** організації території Азово-Сиваського національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів Херсонської області: Пояснювальна записка. – Ірпінь, 1995. – Т. I, кн. 1. – 257 с.
- Цвелев Н. Н.** Род шафран (*Crocus* L.) // Флора европейской части СССР / Отв. ред. Ан. А. Федоров. – Т. 4. – Ленинград: Наука, 1979. – С. 293-296.

Надійшла до редколегії 12.03.08